

Agnieszka Dębska

Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego gminy Cedynia

Rocznik Chojeński 4, 299-308

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY CEDYNIA¹

Rolniczo-turystyczna gmina Cedynia to najdalej na zachód wysunięty obszar państwa polskiego – jego naturalna zachodnia granica opiera się na największym wygięciu rzeki Odry. Gmina leży na południowo-zachodnim skraju województwa zachodniopomorskiego i powiatu gryfińskiego. Około 75% powierzchni gminy stanowi teren Cedyńskiego Parku Krajobrazowego a pozostałe 25% znajduje się w jego otulinie. Obszar Parku i jego otoczenie objęte są ochroną gatunkową w ramach „Natura 2000”. Osobliwościami tego obszaru na skalę kraju są: starorzecze Odry i duży Cedyński Polder, nazywany Żuławami Cedyńskimi, z sąsiednimi wzniesieniami moreny dennej i wzgórzami moreny czołowej. Istotne jest także położenie w międzynarodowym korytarzu żegludowym Odry, połączonym z drogami wodnymi Europy Zachodniej za pośrednictwem kanału Odra-Havela.

W świadomości Polaków Cedynia kojarzy się przede wszystkim z historycznym symbolem, jakim jest bitwa pod Cedynią – pierwsze zwycięstwo oręża „polskiego”. W dzień św. Jana Chrzciciela, czyli 24 czerwca 972 roku w okolicach Cedyni wojska Mieszka I oraz jego brata Czcibora starły się z wojskami Marchii Wschodniej pod dowództwem margrabiego Hodona, wspomaganego przez grafa Zygryda von Walbeck. Dla upamiętnienia tego wydarzenia, jedno

* Agnieszka Dębska – mgr ochrony dóbr kultury w zakresie muzealnictwa, inspektor w Pracowni Miejskiego Konserwatora Zabytków w Gorzowie, członek Polskiego Towarzystwa Historycznego.

¹ Przedmiotowa charakterystyka jest fragmentem „Gminnego programu opieki nad zabytkami dla miasta i gminy Cedynia na lata 2011-2014”, opracowanym na zlecenie Gminy Cedynia.

z okolicznych wzgórz nazwano Górą Czciwora, na którym 24 czerwca 1972 roku odsłonięto „Pomnik Polskiego Zwycięstwa nad Odrą”.

W skład gminy wchodzi czternaście sołectw: Bielinek, Czachów, Golice, Lubiechów Dolny, Lubiechów Górny, Łukowice, Orzechów, Ościnów Dolny, Piasek, Radostów, Siekierki, Stara Rudnica, Stary Kostrzynek, Żelichów oraz miasto Cedynia.

Cedynia to małe miasto założone w sąsiedztwie grodziska, z zachowanym wczesnośredniowiecznym rozplanowaniem, z historycznymi dominantami: kamiennym gotyckim kościołem (cegłana neogotycka wieża z 1898 roku), ratuszem z 1840 roku oraz z zespołem historycznej zabudowy mieszkalnej. Wczesnośredniowieczny układ urbanistyczny Cedyni wraz z jego nowożytną zabudową posiada ponadregionalne walory historyczne, architektoniczne i edukacyjne. Należy do najcenniejszych i najbardziej charakterystycznych zabytkowych zespołów na Pomorzu i w Polsce.

Zachowane układy ruralistyczne – w większości o metryce średniowiecznej – są przestrzennie zróżnicowane i rozbudowane o założenia rezydencjonalno-parkowo-folwarczne: Czachów, Golice, Lubiechów Górny, Orzechów, Piasek, Żelichów. W krajobrazie wiejskim zachował się duży zespół wczesnogotyckich i gotyckich kościołów granitowych: Czachów (druga połowa XIII wieku), Golice (XIII wiek), Lubiechów Górny (druga połowa XIII wieku), Orzechów (druga połowa XIII wieku), Stary Kostrzynek (przełom XV i XVI wieku), Żelichów (czwarta ćwierć XIII wieku).

Przedmiot ochrony zabytków i opieki nad nimi określony został przepisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003, Nr 162, poz. 1568 ze zm.). Zgodnie z definicją zawartą w art. 3 pkt 1, przez zabytek „należy rozumieć nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. Natomiast według definicji ustawowej krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, która zawiera wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Należy podkreślić, iż zabytkiem jest każdy z elementów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego, który posiada wyżej wymienione cechy, niezależnie od tego czy ustanowiono dla niego formę ochrony.

Ewenementem na skalę ponadregionalną jest zachowane wczesnośredniowieczne założenie urbanistyczne. W układzie przestrzennym Cedyni nadal czytelne są dwa wczesnośredniowieczne szlaki komunikacyjne: do Santoka przez Chojnę i Myślibórz oraz w kierunku południowym przez Moryń, Mieszkowice

i Boleszkowice. Po południowej stronie drogi chojeńskiej rozwinęła się osada, następnie miasto. Obecna ul. Świerczewskiego jest ciągiem komunikacyjnym istniejącym już w X wieku, co poświadczają znaleziska archeologiczne. Obecny kwartał zabudowy po północnej stronie ul. Konopnickiej znajduje się w miejscu najstarszej osady datowanej na IX–X wiek. Natomiast na rynku znaleziono ślady osadnictwa datowane na X–XII wiek. Chyża, czyli osada rybacka, zlokalizowana była na południe od miasta i funkcjonowała od XII do XV wieku. Nie ma przekazów archiwalnych o lokacji miasta na prawie niemieckim. Być może jej nie było lub nie miała znaczenia dla istniejącej już osady. Wczesnośredniowieczna osada położona była w najniższej części obecnego miasta. Przy dzisiejszej ul. Świerczewskiego budynki posadowione były frontowo, natomiast na tyłach tych posesji i nad brzegiem szeroko rozlanej rzeki Mglicy (uregulowanej w połowie XIX wieku i przekształconej w tzw. Kanał Ulgi) przebiegała obecna ul. Pułaskiego.

Szczególne znaczenie dla wizerunku Cedyni miał pożar, który w 1699 roku prawie doszczętnie zniszczył średniowieczne miasto. Spośród dzieł architektury i budownictwa należy wymienić obiekty użyteczności publicznej (klasycystyczny ratusz, neogotycka wieża widokowa, dawne budynki sądu przy ul. Chopina 1 i 2), budynki sakralne (wczesnogotycki kościół parafialny, gotyckie skrzydło dawnego klasztoru cysterek, neogotycka kaplica pogrzebowa na cmentarzu komunalnym) oraz budynki mieszkalno-gospodarcze o formach klasycystycznych i eklektycznych z drugiej połowy XIX i początku XX wieku (m.in. przy pl. Wolności i ul. Świerczewskiego, ul. Chrobrego, ul. Konopnickiej, ul. Kościuszki, ul. Obrońców Stalingradu, ul. Zygmuntońskiej, ul. Żymierskiego). W kamienicy mieszcząskiej przy ul. Żymierskiego 5 obecnie funkcjonuje urząd pocztowy.

Z dawnych obiektów techniki zachowały się piwnice do przechowywania wina przy ul. Kościuszki, budynek dawnego młyna elektrycznego przy ul. Żymierskiego 20.

W Cedyni zachowały się następujące cmentarze: przykościelny (nieczynny), ewangelicki (obecnie komunalny), ewangelicki (nieczynny) i żydowski (nieczynny). Cmentarz przyklasztorny został zlikwidowany już w okresie nowożytnym.

Jedynym przykładem zaprojektowanej zieleni jest aleja kasztanowców, którą założono w drugiej połowie XIX wieku wzdłuż Kanału Ulgi.

Oprócz miasta Cedynia, na obszarze gminy, podzielonym na czternaście sołectw, znajduje się obecnie dwadzieścia miejscowości (wg Krajowego Rejestru Urzędowego Podziału Terytorialnego Kraju): Barcie – leśniczówka, Bielinek – wieś, Czachów – wieś, Golice – wieś, Lubiechów Dolny – wieś, Lubiechów Górny – wieś, Łukowice – wieś, Markocin – osada, Niesulów – kolonia, Orzechów – wieś,

Osinów Dolny – wieś, Parchnica – grupa domów, Piasecznik – grupa domów, Piasek – wieś z przysiółkiem Lasocin, Radostów – osada, Siekierki – wieś, Stara Rudnica – wieś, Stary Kostrzynek – wieś, Trzypole – gajówka, Żelichów – wieś.

Większość z nich to stare wsie o średniowiecznym rodowodzie i ich kolonie, nieznaczną grupę tworzą także pojedyncze folwarki i osady leśne. Znajduje się w nich szereg obiektów o walorach zabytkowych, wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Barcie to osada leśna, położoną w północno-wschodniej części gminy Cedynia, na terenie Puszczy Piaskowej, przy lokalnej drodze łączącej wieś Piasek i Lubiechów Dolny. Osada została założona w pierwszej połowie XIX wieku. Jej zabudowę tworzy dwubudynkowa zagroda (leśniczówka), która nie posiada wartości zabytkowych.

Bielinek to wieś położona w północno-zachodniej części gminy, na wschodnim brzegu Odry. Znajduje się na obszarze Cedyńskiego Parku Krajobrazowego. Miejscowość o metryce średniowiecznej, w przekazach archiwalnych po raz pierwszy wzmiankowana w 1337 roku. Należała do majątku rycerskiego. Była wsią typowo rybacką „non habet Agros”. W połowie XIX wieku, w efekcie prac przy regulacji rzeki, rozpoczęła się rozbudowa wsi, która w znacznej mierze została zniszczona wiosną 1945 roku podczas forsowania Odry. Pierwotny liniowy układ ruralistyczny jest nieczytelny. Od końca XIX wieku jest to wielodrożnica. Do najważniejszych dzieł architektury i budownictwa należą: szkoła (obecnie dom nr 51), remiza (obecnie garaż w posesji nr 52) oraz domy nr 5, 30, 32, 49. Kościół w Bielinku był już w średniowieczu. W latach 1908–1909 w miejscu starszej budowli wybudowano nową świątynię, która uległa zniszczeniu w 1945. Obecna świątynia powstała pod koniec XX wieku. Do najcenniejszych obiektów techniki zalicza się przepompownię Polderu Cedyńskiego, która została wybudowana w 1859 roku, modernizowana i przebudowywana w latach: 1885, 1896, 1963. Na terenie nieczynnego cmentarza przykościelnego nie zachowały się ślady pochówków, natomiast cmentarz ewangelicki jest zdewastowany i zaniedbany, ale zachowało się kilka mogił. Zieleń przydrożna zachowana jest w dobrym stanie, bez większych ubytków: aleje lipowe w kierunku przepompowni, żwirowni i do wsi Piasek. Na obecny krajobraz wsi największy wpływ ma, znajdująca się w jej północnej części, stacja redukcyjno-pomiarowa przy tranzytowym, wysokoprężnym rurociągu naftowym „Przyjaźń”. Na północ od miejscowości mieści się rozległa kopalnia kruszyw mineralnych, eksploatująca powierzchniowo złoża żwirów.

Czachów to wieś położona we wschodniej części gminy, przy szosie z Bielinka do Chojny. Posiada metrykę średniowieczną, po raz pierwszy wzmiankowana w źródłach w 1317 roku. Stanowiła majątek miasta Cedyni. Układ

przestrzenny wsi zachował się w znacznym stopniu. Jest typowym przykładem średniowiecznej owalnicy, która w okresie nowożytnym ewoluowała o zespół pałacowo-parkowo-fołwarczny (od strony północno-wschodniej). Do najcenniejszych dzieł architektury i budownictwa należą: wczesnogotycki kościół, rządówka (obecnie budynek mieszkalny nr 17), pofolwarczne budynki mieszkalno-gospodarcze (nr 11-12 i nr 13), modernistyczny dom ogrodnika na terenie parku (nieużytkowany), remiza, domy nr 4, 20, 21 i budynek inwentarski w posesji nr 21. Pałac, który nadal figuruje w rejestrze zabytków, został rozebrany w latach sześćdziesiątych. Rozległy park pałacowy stanowi jeden z najciekawszych lokalnych przykładów zabytkowej zieleni, chociaż jest zaniedbany i częściowo zdewastowany. Cmentarz komunalny został założony około 1950 roku, na północno-wschodnim skraju wsi. Cmentarz przykościelny nie posiada śladów pochówków, jedynie zachował się starodrzew i bezstylowa kaplica pogrzebowa. Teren nieczynnej nekropolii otacza średniowieczny mur kamienny z XIX-wieczną bramą. W ostatnich latach w południowo-zachodniej części wsi wzniesiono nową dominantę w postaci wieży stacji bazowej telefonii komórkowej, która dewaloryzująco wpływa na krajobraz kulturowy wsi.

Golice to wieś położona w południowo-wschodniej części gminy, przy drodze z Morynia do Cedyni. Posiada metrykę średniowieczną, po raz pierwszy w przekazach archiwalnych wzmiankowana w 1337 roku, jako wieś rycerska. Pierwotnie najprawdopodobniej była to owalnica, która została zatarta. Obecnie jej układ przestrzenny zachował w formie niewielkiej wielodrożnicy z trójkątnym placem u zbiegu głównych dróg. Do najcenniejszych dzieł architektury i budownictwa zalicza się wczesnogotycki kościół, klasycystyczny dwór (obecnie budynek mieszkalny nr 25), budynki inwentarsko-gospodarcze w dawnym zespole folwarcznym (stajnia, owczarnia, kuźnia), szkoła (obecnie nieużytkowany budynek nr 13), trojak z kolonii mieszkalnej robotników folwarcznych (obecnie dom nr 26). Na cmentarzu przykościelnym w miejscu dawnych mogił znajdują się współczesne pochówki. Natomiast zachował się pierwotny kamienny mur ogrodzeniowy z bramami. Na południowo-zachodnim krańcu wsi znajduje się zaniedbany cmentarz ewangelicki (nieczynny).

Lubiechów Dolny to wieś położona w zachodniej części gminy, przy szosie z Bielinka do Chojny. Posiada średniowieczną metrykę i po raz pierwszy wymieniona została w dokumencie z 1351 roku, w którym została określona jako wieś słowiańska („villa sclavorum”). Stanowiła własność rycerską i należała do tak znaczących rodów nowomarchijskich, jak von Schöning i von Marwitz. Pierwotny układ przestrzenny został zatarty, obecnie ma formę liniową o niezbyt licznych rozgałęzieniach. Do dzieł architektury i budownictwa o walorach zabytkowych należy zaliczyć: kościół z 1802 roku oraz domy nr 8, 12, 29. Cmentarz

przykościelny został pozbawiony śladów pochówków. Na terenie nieczynnego cmentarza ewangelickiego zachowała się jedynie aleja lipowa. Aleja drzew liściastych (robinie, lipy, dęby i kasztanowce białe, rodem z Bałkanów) ciągnie się w lesie, na odcinku drogi z Lubiechowa Dolnego do Bielinka.

Lubiechów Górny to wieś położona w środkowej części gminy, przy szosie z Bielinka do Chojny. Ma metrykę średniowieczną i po raz pierwszy została odnotowana w dokumencie z 1267 roku, sygnowanym przez margrabiów Ottona i Konrada. Była lennem rycerza Alberta zwanego Marscalusem, daninę przekazywał klasztorowi w Mariensee. Do dziś w sposób czytelny zachował się placowy układ przestrzenny wsi (owalnica lub osada zaułkowa), rozwinęty w XIX wieku poprzez rozbudowanie założenia pałacowo-parkowo-folwarcznego. Do najciekawszych dzieł architektury i budownictwa zalicza się: wczesnogotycki kościół (przebudowany w 1880 roku), klasycystyczny pałac (dwór), pofolwarczne budynki inwentarsko-gospodarcze. Spośród budynków mieszkalnych na szczególną uwagę zasługuje chałupa-dwojak nr 28 i ryglowa chałupa nr 33. Jedynym obiektem techniki o walorach zabytkowych jest wieża ciśnieni (nieużytkowana) przy remizie. Nieczynny cmentarz przykościelny otoczony jest kamiennym murem. Cmentarz ewangelicki pełni funkcję komunalnej nekropolii i zachowała się kwatery rodowa dawnych właścicieli majątku, aleja lipowa na osi oraz oryginalne ogrodzenie z bramą o dekoracyjnej metaloplastyce. Park pałacowy został założony na początku XIX wieku, a w 1830 roku powstał projekt autorstwa Josepha Petera Lenne. Na północ od parku, wzdłuż lokalnej drogi do wsi Piasek zlokalizowana jest aleja kasztanowo-lipowa.

Łukowice to wieś położona we wschodniej części gminy, przy zjeździe z trasy Cedynia-Chojna. Posiada metrykę średniowieczną, odnotowana została po raz pierwszy w materiałach źródłowych w 1334 roku, jako współwłasność miasta Cedynia i rodu von Witte. Układ przestrzenny, ukształtowany ostatecznie w XIX wieku, nie uległ po wojnie istotniejszym zmianom. Z dawnej owalnicy o wrzecionowatym nawisium wykształciła się wieś ulicowo-placowa. Do ciekawych dzieł architektury i budownictwa można zaliczyć: gotycki kościół (w znacznej mierze został zniszczony wiosną 1945 roku i odbudowany na początku XXI wieku), kamiennie-ceglana kuźnię (nieużytkowana), remizę oraz budynki mieszkalne nr 3, 5, 6, 7, 8, 19, 20, 23, 27, 29 i budynek inwentarski w posesji nr 20. Z obiektów techniki zachowała się trafostacja. Cmentarz przykościelny jest nieczynny, a jego ogrodzenie zachowało się w formie szczątkowej.

Markocin to osada położona w północno-zachodniej części gminy, przy zjeździe z trasy Cedynia-Bielinek oraz na styku Polderu Cedyńskiego z Puszcza Piaskową. Leży w bezpośrednim otoczeniu rezerwatu przyrody „Bielinek”. Osadę tworzy XIX-wieczny zespół folwarczny o liniowej, otwartej kompozycji, z dwoma

budynkami mieszkalnymi z początku XX wieku, stodołą z 1874 roku i budynkiem inwentarskim z lat osiemdziesiątych XIX wieku.

Niesułów lub **Kolonia Lubiechów** to osada położona w centrum gminy, przy lokalnych drogach łączących Cedynię z Czachowem i Lubiechowem Górnym. Powstała w XIX wieku jako zespół folwarczny o zgeometryzowanej, zamkniętej kompozycji. Jedynie nieużytkowana owczarnia posiada walory zabawkowe. Przy drodze lokalnej do Czachowa znajduje się aleja drzew liściastych (kasztanowce, lipy).

Orzechów to duża wieś położona we wschodniej części gminy, przy trasie Cedynia-Chojna. Posiada metrykę średniowieczną i musiała istnieć już w drugiej połowie XIII wieku, bo z tego okresu pochodzi kościół. Chociaż po raz pierwszy wymieniona jest w dokumencie z 1311 roku. Prawa własności były dość skomplikowane, bo wieś podzielona była pomiędzy joannitami z pobliskich Golic i często zmieniającymi się rycerzami. Na początku XVII wieku Orzechów przeszedł na własność miasta Cedynia, a w następnym stuleciu stał się częścią domeny królewskiej. Do dzisiejszego dnia zachował w pełni czytelny średniowieczny układ przestrzenny. Jest to owalnica o wrzecionowatym nawsiu. Do najciekawszych dzieł architektury i budownictwa zalicza się wczesnogotycki kościół (przebudowany w 1764 roku), neogotycka kaplica pogrzebowa (nieużytkowana), budynki mieszkalne nr 3, 7, 17, 26 i budynki inwentarskie w posesjach nr 3, 19, 20. Średniowieczny cmentarz przykościelny został powiększony około 1850 roku, w części południowej znajdują się współczesne pochówki, natomiast część północna wraz z kaplicą jest nieużytkowana i zaniedbana. Całość ogrodzona jest kamiennym murem z 1854 roku. Z zespołu dworsko-parkowo-folwarcznego zachował się jedynie park dworski, który wymaga bieżących prac pielęgnacyjnych.

Osinów Dolny to wieś położona na zachodnim skraju gminy i wschodnim brzegu Odry. Zlokalizowana jest przy trasie ze Starego Kostrzynka do Cedyni i przy historycznej przeprawie przez rzekę. Wyróżnia się najwcześniejszą metryką średniowieczną. Po raz pierwszy pojawiła się w dokumencie z 1299 roku, jako własność cedyńskiego klasztoru cysterek. Plan przestrzenny tzw. okolnicy z niewielkim nawsiem jest czytelny w dzisiejszej wielodrożnicy, która powstała w wyniku rozwoju gospodarczego. Ciekawymi dziełami architektury i budownictwa są: neogotycki kościół, dawna szkoła (obecnie dom nr 37) oraz budynki mieszkalne i inwentarskie (nr 19, 30, 36, 44, 45). Z obiektów techniki wymienić należy most drogowy na rzece Odrze oraz dawną fabrykę celulozy, wybudowaną w latach 1936–1940 przy przeprawie rzecznej, która stanowi obecnie największą dominantę w krajobrazie wsi. Nieczynny cmentarz ewangelicki obecnie pełni funkcję skweru obok targowiska. Na cmentarzu przykościelnym nie zachowały się ślady pochówków. Od głównej drogi do najstarszej części wsi z kościołem

wiedzie aleja lipowa. Rozwój Osinowa Dolnego w ostatnich latach był podporządkowany obsłudze wzmożonego ruchu granicznego i związanym z nim rozkwitem drobnego handlu i usług. Obok licznych obiektów handlu i usług wbudowanych w istniejącą zabudowę, powstały między innymi dwa targowiska i pięć stacji benzynowych. Wśród nich szczególne miejsce zajmują zakłady fryzjerskie, stanowiące obok stanowisk handlowych i usług gastronomii największą grupę działalności gospodarczych.

Parchnica to osada położona w środkowej części gminy, na południowy-wschód od Cedyni i wsi Radostów. Z niewielkiego założenia folwarcznego, powstałego w XIX wieku, zachowało się kilka budynków bez wartości zabytkowych.

Piasecznik to osada leśna położona w lasach Puszczy Piaskowej, w północno-wschodniej części gminy. Leśniczówka i dawny budynek inwentarski w efekcie modernizacji zostały pozbawione wartości zabytkowych.

Piasek to najstarsza i największa wieś na terenie gminy Cedynia. Położona jest w dolinie Odry, na północnym krańcu gminy. Po raz pierwszy wzmiankowana w 1270 roku w dokumencie potwierdzającym sprzedaż jej przez biskupa brandenburskiego na rzecz margrabiego z dynastii askańskiej. Pierwotne rozplanowanie przestrzenne wsi jest zatarte, najprawdopodobniej był to układ liniowy. W latach osiemdziesiątych XIX wieku doszło do nowego wytyczenia wsi, która przybrała formę bardzo mocno rozgałęzionej wielodrożnicy. Dzieła architektury i budownictwa o wartościach zabytkowych to: neogotycki kościół z 1865 roku, dwór (obecnie dom nr 22), pofolwarczne budynki inwentarskie, budynki mieszkalne (m.in. nr 20, 23, 24, 27, 33, 40, 70), a przede wszystkim dwojaki nr 94, 95, 96 (o konstrukcji ryglowej), zlokalizowane na południowo-wschodnim krańcu wsi. Cmentarz komunalny funkcjonuje na miejscu nekropolii ewangelickiej z 1925 roku. Nieczynny cmentarz przykościelny jest zaniedbany i zdewastowany, pozbawiony śladów pochówków. Aleję przy głównej drodze tworzą ponad stuletnie lipy.

Radostów to osada położona w południowej części gminy, około dwa kilometry od Cedyni. W 1811 roku została założona przez znamienity ród nomarchijski von Holzendorf, z którego wywodzili się komturowie joaniccy. Tworzyło ją okazałe założenie dworsko-parkowo-folwarczne o zgeometryzowanej, zamkniętej kompozycji. Po II wojnie światowej zniszczeniu uległ dwór, dobudowano osiedle mieszkalne dla pracowników Państwowego Gospodarstwa Rolnego, znacznej rozbudowie uległy pofolwarczne budynki inwentarskie oraz postawiono nowe obiekty gospodarcze o dużej kubaturze. Dzielami architektury i budownictwa o wartościach zabytkowych są: rządówka, owczarnia (obora), stodoła, stajnia (obora) z częścią mieszkalną, obora. W pierwszej połowie XIX wieku założono rozległy park dworski o formach krajobrazowych, na terenie którego znajduje się cmentarz rodowy.

Siekierki to wieś położona w południowo-zachodniej części gminy, w dolinie Odry, przy drodze Mieszkowice-Cedynia. Posiada metrykę średniowieczną i po raz pierwszy była wzmiankowana w 1355 roku. Jako osada rybacka wchodziła w skład dóbr rycerskich, znajdowała się także w rękach zakonu joannitów. Pierwotny układ ruralistyczny jest nieczytelny. W XIX wieku była to już wiodroznica o dość gęstej sieci dróg. Na skutek prowadzonych tu wiosną 1945 roku intensywnych działań wojennych ocalała nie więcej niż połowa dawnej zwartej zabudowy. Ciekawymi przykładami dzieł architektury i budownictwa są budynki mieszkalne nr 20, 29, 30, 32, 34, 35, 37. Z obiektów techniki zachowały się elementy linii kolejowej Godków-Wrietzen: zespół stacji kolejowej z końca XIX wieku, na Odrze most kolejowy (1930 roku) i filary mostu kolejowego z lat 1890–1892. Oba cmentarze ewangelickie zostały założone w drugiej połowie XIX wieku, obecnie są nieczynne i posiadają nieliczne ślady sepulkralne. Po 1945 roku na fundamentach dawnego kościoła powstała nowa świątynia (sanktuarium maryjne), a w jej bezpośrednim otoczeniu znajduje się maszt stacji bazowej telefonii komórkowej. Największy na Pomorzu Zachodnim cmentarz wojenny, potocznie zwany cmentarzem w Siekierkach, administracyjnie przynależy do miejscowości Stare Łysogórki i gminy Mieszkowice.

Stara Rudnica to wieś położona w południowo-zachodniej części gminy, przy drodze Mieszkowice-Cedynia, w dolinie Odry i na terenie Cedyńskiego Parku Krajobrazowego. Posiada metrykę średniowieczną, po raz pierwszy odnotowana w dokumencie z 1299 roku. Była to wieś rybacka, należąca do klasztoru cysterek w Cedyni, a po sekularyzacji wchodziła w skład domeny państwowej. Pierwotny układ ruralistyczny (owalnica o rozległym, wrzecionowatym nawsiu) uległ częściowemu zatarciu. Z powodu działań wojennych wiosną 1945 roku ocalała tylko część dawnej zwartej zabudowy. Do najważniejszych dzieł architektury i budownictwa należą: kościół z 1845 roku i budynki mieszkalne nr 5, 14, 21, 37, 38, 45. Do obiektów techniki zaliczany jest most na starorzeczu Odry. We wsi znajdują się trzy cmentarze: przykościelny z usuniętymi nagrobkami oraz ewangelickie położone w północno-wschodniej części wsi i na północno-zachodnim skraju Starej Rudnicy, są w znacznym stopniu zdewastowane.

Stary Kostrzynek to wieś w południowo-zachodniej części gminy, przy drodze Mieszkowice-Cedynia, w dolinie Odry, na obszarze Cedyńskiego Parku Krajobrazowego. Założona w średniowieczu, po raz pierwszy wzmiankowana w źródłach w 1299 roku. Jest dawną wsią rybacką, należąca do cedyńskiego klasztoru cysterek, a po sekularyzacji stanowiła majątek elektora brandenburskiego. Pierwotny układ przestrzenny jest czytelny (ulicówka). Z powodu działań wojennych wiosną 1945 roku ocalała tylko część dawnej zwartej zabudowy wsi. Do najważniejszych dzieł architektury i budownictwa należą: gotycki kościół (odbu-

dowany w 1991 roku) i budynki mieszkalne nr 5, 7, 18, 19, 26. Z cmentarza przykościelnego usunięto nagrobki. Na oddalonym od wsi cmentarzu ewangelickim znajdują się nieliczne fragmenty dawnych nagrobków.

Trzypole to osada leśna z dwubudynkową zagrodą, położona w północnej części gminy. Gajówka i budynek gospodarczy nie posiadają walorów zabytkowych.

Żelichów to duża wieś położona na południowo-wschodnim krańcu gminy, przy granicy z gminą Moryń. Jest wsią o średniowiecznej metryce i po raz pierwszy w źródłach pojawiła się w 1337 roku. Stanowiła dobra rycerskie. W 1466 roku elektor Albrecht II przekazał ją zakonowi joannitów. Zabudowa wsi pozostała tylko w niewielkim stopniu zmieniona, tworząc świetnie zachowaną formę przestrzenną owalnicy z dominującym w niej kościołem i zespołem dworsko-parkowo-folwarcznym. Do ważniejszych dzieł architektury i budownictwa należą: wczesnogotycki kościół z wieżą z około 1840 roku, dwór z 1900 roku, pofolwarczny magazyn oraz budynki mieszkalne nr 10, 13, 34, 35, 36, 38, 45, 46, 51. W centralnej części wsi znajduje się nieczynny cmentarz przykościelny z usuniętymi nagrobkami. W sąsiedztwie zespołu rezydencjonalnego, na południowo-wschód od wsi, zlokalizowany jest cmentarz komunalny z 1948 roku. Niewielki park dworski założony został około 1900 roku.